

(ЛИНГВОИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Памятники письменности Востока в

Казахстане имеют более чем полувековую историю изучения. Первые исследования в этом направлении появились в 60-х гг. прошлого столетия. Памятники письменности являются объектом изучения различных наук, в частности историко-филологического цикла – языкознания, литературоведения, истории, археологии и др. Все их объединяет общая цель – введение в научный оборот письменных памятников путем их издания и описания (а при необходимости – и их перевода на тот или иной язык). Однако предмет и метод исследования текстов, а также правила их воспроизведения разнятся от науки к науке. При этом представляется весьма сложным проведение четкой грани между аспектами подобных исследований – языковым, литературным и историческим. Тем не менее, при изучении памятников письменности всегда имеет место языковая составляющая, так как при изучении того или иного сочинения непременно уделяется внимание его языку.

Изучение памятников письменности занимает центральное место в деятельности Института философии и политологии МОН РК, Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова МОН РК, Института языкознания им. А. Байтурсынова, Института востоковедения им. Р. Б. Сулейменова, Национального центра археологии и источниковедения Республики Казахстан, Египетского университета исламской культуры «Нур-Мубарак» (расположен в г. Алматы). Большую работу по собиранию, изучению, сохранению и переводу памятников письменности осуществляет Национальная библиотека Республики Казахстан, в частности Центр изучения и сохранения документального наследия, отдел редких книги и рукописей.

Огромный вклад в изучение памятников письменности внесли казахстанские историки, философы, теологи и литературоведы. В этой связи особо следует выделить имена таких ученых-историков, как А. Маргулан, В. П. Юдин, Б. Е. Кумек, М. Х. Абусейтова, Ж. М. Тулибаева, А. К. Муминов, К. Сарткожаулы и др.

Несомненно, что изучение памятников письменности получило свое начало в работах казахстанских литературоведов, среди них – имена А. Конаратбаева, Б. Кенжетбаева, Х. Суйиншалиева, М. Жолдасбекова, А. Кыраубаевой, Н. Келимбетова, Ш. Ибраева, О. Кумисбаева, А. Дербисалина, М. Жармухамедова и др. Важное место изучение памятников письменности занимает в научной деятельности Верховного муфтия Республики Казахстан,

известного востоковеда, ученого-литературоведа профессора А. Б. Дербисалиева.

В казахстанской науке также имеются работы смешанного характера, осуществленные совместными усилиями языковедов, историков и литературоведов. Среди них – труды Р. Сыздыковой, М. Койгелдиева, М. Жолдасбекова, К. Сарткожаулы и др. /1, 2, 3/. В филологическом аспекте памятники письменности Востока исследовались в рамках тюркологии, казахского языкознания, казахской литературы, сравнительно-исторического, типологического и сравнительного языкознания, теории языка, языков и литературы стран Азии и Африки.

Проделана большая работа и по изданию памятников письменности Востока на казахский и русский языки и их научному изданию. Обзор переводов некоторых древнетюркских памятников имеется в статье С. Б. Жумагул «Көне түрік әдеби мұраларының казак тіліне аударылуы (XX ғасырдың 80-жылдарындағы еңбектер негізінде)» /4, 133-138/.

Особо следует выделить усилия казахстанских философов и специально созданной переводческой группы при Институте философии и политологии, которые внесли неоценимый вклад в дело популяризации наследия Абу Насра аль-Фараби, в т. ч. путем перевода его произведений на казахский и русский языки.

Что касается лингвистического аспекта, то его предмет составляет «исследование источников со стороны их лингвистической содержательности и информативности» /5, 10/. «Лингвистическая содержательность – это совокупность заключенных в источнике лингвистических данных, определяемых его содержанием и отношением данного источника к определенному лингвистическому образованию (языку, наречию, говору), а также степенью познания последнего. Лингвистическая информативность представляет собой определяемую условиями образования источника степень прямой и косвенной отраженности в нем лингвистической содержательности. Если лингвистическая содержательность – понятие собственно языковое, то лингвистическая информативность имеет отношение прежде всего к внешним средствам выражения языка и внешним условиям его существования (характер графики и орфографии, правописные навыки писцов, уровень и состояние звукозаписывающей техники и т. д.)» /5, 10/.

Анализируя историю изучения памятников письменности Востока в Казахстане с лингвистической точки зрения, важно указать, что этот процесс получил свое начало развитие в работах по тюркологии и истории письма, в т.ч. казахского. Многие проведенные исследования сосредоточены вокруг отнесения датировки возникновения и кристаллизации казахского языка к более ранней исторической эпохе.

Изучению подверглись, прежде всего, памятники древнетюркской письменности (Орхоно-Енисейские, Таласские памятники др.). В этой связи можно выделить имена таких корифеев казахстанской лингвистики, как Г.Айдаров, А.Курышжанов, М.Томанов и др. Наряду с этим осуществлялось исследование памятников древнеуйгурской («Құтты білік», «Хибат-ул-хақайық» и др.) и арабской письменности VIII-XVI вв. («Диуани лұғат ит-түрк», «Диуани Хикмат», «Бақырғани кітабы», «Гүлстан бит-түрки», «Мұхаббат наме», «Қорқыт кітабы», «Оғыз-нама») в трудах А.Курышжанова, Г.Айдарова, М.Томанова, Н.Т.Сауранбаева, С.Кенесбаева, А.Кайдарова, М.Оразова, С.Хасановой, С.А.Аманжолова, А.Ыскакова, Г.Мусабаева, А.Ибатова, А.Егеубаева, Э.Наджиба, Б.Сағындыкова, С.Кудасова, Р.Сыздыковой и др.; памятников латинской («Кодекс Куманикус») и армянской письменности («Дана Хикар сөзі»). В научный оборот вводятся и источники XVIII-XX вв., написанные арабской и латинской графикой (работы Б.Абилкасимова, С.Исаева, Р.Сыздыковой, Л.Дуйсенбековой, К.М.Мусаева). Помимо этого следует выделить и известные книги О.Сулейменова «Язык письма» и «Тюрки в доистории. О происхождении древнетюркских языков и письменностей».

Примечательно, что материал исследования включает классические памятники письменности различных эпох и представлен в форме статей, монографий, кандидатских и докторских диссертаций, разделов и глав в учебниках, учебных пособиях, книгах и др.

Обзор работ по изучению средневековых памятников имеется в статье С.К.Кенесбаева «Орта ғасыр ескерткіштерін зерттеу жайында бірер сөз» /6, 7-32/, а также в статье Б.Омарова «Көне түркі жазуларының зерттелу жайы» /7, 7-12/.

Исследуемые памятники письменности весьма разнообразны в жанровом отношении (литературные, исторические, историко-литературные труды, словари, грамматики и др.). Письменные памятники раннего средневековья представляют собой группу рунических надписей на каменных стелах, датированных VI-VIII вв. Что же касается

литературных памятников, созданных в VI-XIV вв., а также вплоть до XV в., то они носят общетюркский характер. Написанные на арабском, латинском, согдийском, древнетюркском, китайском, фарси и других языках, они являются памятниками тюркской и одной из ее наследниц – казахской литературы.

Исследование памятников письменности часто осуществляется на стыке наук. В работах собственно лингвистического характера рассматриваются фонетические, лексико-семантические и грамматические особенности сочинений. Анализируя подвергнутые изучению сочинения, можно отметить то, что они опубликованы в соответствии с правилами лингвистического издания памятников. Важно указать, что, несмотря на все разнообразие имеющихся работ, есть общие линии в аспекте изучения – диахроническая и сопоставительно-сравнительная, а также рассмотрение проблемы языковых контактов на примере различных языков (например, тюркско-арабские), изучение роли языка памятников письменности древних эпох в становлении современного казахского языка. Изучаются как оригинальные, так и переводные памятники письменности. Важно заметить, что все эти исследования осуществляются в рамках одного общего направления - лингвоисточниковедения, хотя порой их авторы и не указывают на это непосредственным образом.

В настоящем исследовании в силу ограниченности его объема и поставленных задач мы не имеем целью полное освещение данного вопроса, а лишь хронологическую репрезентацию истории изучения памятников письменности в Казахстане с опорой на собственно труды лингвистического характера. Ниже прилагается подобранный нами список отдельных работ (без указания выходных данных в ряде случаев), при этом мы вновь подчеркиваем, что настоящее изыскание не претендует на полный охват проблематики и указание всех имеющихся работ.

Книги, монографии, учебники, учебные пособия:

- Құрышжанов Ә., Томанов М.. Орхон-Енисей жазба ескерткіштерінің зерттелу тарихы мен грамматикалық очерктері. – Алматы, 1964.
- Айдаров Г. Язык орхонского памятника Бильге-кагана. – Алма-Ата, 1966.
- Ғ.Айдаров. Көне түркі жазуларынан материалдар (VIII ғасырдағы Мойын-Чор ескерткішінің тілдік ерекшеліктері). - Алматы, 1966.
- Аманжолов А. Глагольное управление в древнетюркском языке. – М., 1969.
- Курышжанов А.К. Исследование по лексике

- старокыпчакского письменного памятника XIII в. – «Тюркско-арабского словаря». – Алма-Ата, 1970.
- Айдаров Г. Язык орхонских памятников древнетюркской письменности VIII века. – Алма-Ата, 1971.
- Мұсабаев Ф., Махмұтов А., Айдаров Ф. Қазақстан эпиграфикасы. – Алматы, 1971.
- Айдаров Ф., Құрышжанов Ә., Томанов М. Көне түркі жазба ескерткіштерінің тілі. – Алматы, 1971.
- Ибатов А. Құтыптың «Хұсрау уа Шырын» поэмасының сөздігі. – Алматы, 1974.
- Наджип Э.Н. Тюркоязычный памятник XIV века «Гулистан» Сейфа Сарай и его язык. Часть первая. – Алма-Ата, 1975.
- Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасы. – Алматы, 1975. - Т 1, Т.2, Т.3.
- Сулейменов О. АЗИЯ. Книга благонамеренного читателя. – Алма-Ата, 1975.
- Есенқұлов А. Көне түркі жазба ескерткіштеріндегі қосымшалар. – Алматы, 1976.
- Өмірәлиев Қ. VIII-XII ғасырлардағы көне түркі әдеби ескерткіштері. – Алматы, 1985.
- Наджип Э.Н. Историко-сравнительный словарь тюркских языков XIV века. Книга I. – М., 1979.
- Томанов М. Қазақ тілінің тарихи грамматикасы. Фонетика. Морфология. – Алматы, 1981.
- Сауранбаев Н.Т. Проблемы казахского языкознания. – Алма-Ата, 1982.
- Ескі түркі жазба ескерткіштері туралы зерттеулер. Ред. С.Кенесбаев, А.Құрышжанов, А.Ибатов. – Алматы, 1983.
- Құрышжанов Ә., Сағындықов Б. «Ақиқат сыйы». – Алматы, 1985.
- Аманжолов А. Тюркская руническая графика. – Ч.І – Алма-Ата, 1981. Ч.ІІ – Алма-Ата, 1981. Ч.ІІІ – Алма-Ата, 1985.
- Аманжолов А. Глагольное управление в языке памятников древнетюркской письменности. – М., 1986.
- Қордабаев Т.Р. Түркология тарихына. – Қарағанды, 1984.
- Қордабаев Т.Р. Түркология ғылымының даму тарихына. – Қарағанды, 1985.
- Қайдаров Ә., Оразов М. Түркологияға кіріспе. – Алматы, 1985.
- Айдаров Ф. Көне түркі жазба ескерткіштерінің тілі. – Алматы, 1986.
- Сағындықұлы Б. Алтын Орда ескерткіштерінің тілі. – Алматы, 1987.
- Әбілқасымов Б. XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ әдеби тілінің жазба нұсқалары. – Алматы, 1988.
- Өмірәлиев Қ. «Оғуз қаған» эпосының тілі. – Алматы, 1988.
- Әбілқасымов Б.А. XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ әдеби тілінің жазба нұсқалары. – Алматы, 1988.
- Аманжолов А.С. Глагольное управление в языке древнетюркских памятников. – М., 1989.
- Айдаров Ф. Орхон ескерткіштерінің тексі. – Алматы, 1990.
- Құдасов С. Армян жазулы қыпшақ ескерткіші «Дана Хикар сөзінің» тілі. – Алматы, 1990.
- Айдаров Ф. Көне ұйғыр жазба ескерткіштерінің тілі. – Алматы, 1991.
- Қордабаев Т.Р. Түркология және қазақ тілі білімі. – Қарағанды, 1992.
- Айдаров Г. Язык памятников Кюль-тегину. – Алматы, 1993.
- Хасанова С.Ш. Көне түркі және араб-латын жазбалары. – Алматы, 1994.
- Айдаров Ф. Күлтегін ескерткіші. – Алматы, 1995.
- Аманжолов А. Түркі филологиясы және жазу тарихы. – Алматы, 1996.
- Каиржанов А. PALAEOTURCICA: Исследование в области фразеологии памятников древнетюркской рунической письменности VII-IX веков. – Акмола, 1996.
- Махпиров В.У. Имена далеких предков (источники формирования и особенности функционирования древнетюркской ономастики). – Алматы, 1997.
- Сулейменов О. Язык письма. Взгляд в доисторию – о происхождении письменности и язык малого человечества. – Алматы - Рим, 1998.
- Каиржанов А. PALAEOTURCICA: Мир древних тюрков. – Алматы, 1999.
- Сыздыкова Р.Г. Язык «Жами ат-Тауарих» Жалаири. – Алма-Ата, 1999.
- Айдаров Ф. Тоникүк ескерткішінің (VIII ғасыр) тілі. – Алматы, 2000.
- Құрышжанұлы Ә. Ескі түркі жазба ескерткіштері. – Алматы, 2001.
- Әбілқасымов Б. Әбілғазы ханның «Түркі шежіресі» және оның тілі. – Алматы, 2001.
- Момынова Б. Қазақ әдеби тілі тарихын зерттеу жүйесі. – Алматы, 2001.
- Сулейменов О. Тюрки в доистории. О происхождении древнетюркских языков и письменностей. – Алматы, 2002.
- Сағындықұлы Б. «Ибат-ул хақайиқ» - XII ғасыр ескерткіші. – Алматы, 2002.
- Ескеева М. Қазақ жазуының тарихи негіздері. – Астана, 2002.
- Гаркавец А.Н. Кыпчакское письменное наследие: Каталог и тексты памятников армянским письмом. Т.І. – Алматы, 2002.
- Аманжолов А.С. История и теория древнетюркского письма. – Алматы, 2003.
- Сағидолдақызы Г. Поэтикалық фразеологизмдердің этномәдени мазмұны. –

- Алматы, 2003.
- Сартқожаұлы Қ. Орхон мұралары. – Астана, 2003.
 - Ескеева М. Тарихи дыбыс өзгерістері. – Астана, 2003.
 - Сабыр М. Орта түркі тілі лексикасы мен казак тілі лексикасының сабақтастығы (XIV ғасыр жазба ескерткіштері негізінде). – Алматы, 2004.
 - Керімұлы Ә. Ескі түркі ескерткіштері тіліндегі сөз жасайтын жұрнақтар (XIV ғ.). – Түркістан, 2005.
 - Гаркавец А. Codex Cumanicus: Половецкие молитвы, гимны и загадки. XIII-XIV вв. – М., 2006.
 - Гаркавец А.Н. Кыпчакское письменное наследие: Памятники духовной культуры караимов, куманов-половцев и армяно-кыпчаков. Т. II. – Алматы, 2007.
 - Ескеева М. Көне түркі және қазіргі кыпшақ тілдерінің моносиллабтық негізі. – Алматы, 2007.
 - Сартқожаұлы Қ. Байырғы түрік жазуының генезисі. Алматы, 2007.
 - Шаймердинова Н.Г. Когнитивные модели древнетюркских текстов в русских переводах. – Астана, 2007.
 - Шаймердинова Н. Репрезентация в языке древнетюркской картины мира. – Астана, 2009.
- Докторские и кандидатские диссертации, авторефераты диссертаций:**
- Айдаров Г. О языке памятника в честь Тоньюкука VIII века и его отношении к некоторым современным тюркским языкам. – ДД. – Алма-Ата, 1959.
 - Наджип Э.Н. Кыпчакско-огузский литературный язык Мамлюкского Египта XIV века. – АДД. – М., 1965.
 - Мәженова М.Н. Абу Хайан – исследователь кипчакского языка. – АКД – Алма-Ата, 1969.
 - Ахметов М.А. Глагол в языке Орхоно-Енисейских памятников (в сравнительном плане с современным башкирским языком). – КД. – Алма-Ата, 1970.
 - Курьшжанов А.К. Язык старокыпчакских письменных памятников XIII-XIV вв. – ДД. – Алматы, 1972.
 - Аманжолов А.С. Материалы и исследования по истории древнетюркской письменности. – АДД. – Алма-Ата, 1975.
 - Раджабов А.А. Глаголообразование в языке орхоно-енисейских памятников. – ДД. – Алма-Ата, 1977.
 - Чайковская А. Тюркский глагол в арабоязычных грамматиках XIV в. (категория залога, наклонения и времени). – КД. – Алма-Ата, 1978.
 - Махпиров В.У. Собственные имена в памятнике XI в. «Дивану лугат-ит-тюрк» Махмуда Кашгарского. – КД. – Алма-Ата, 1980.
 - Керимов А. Словообразовательные аффиксы в языке памятников тюркоязычной литературы XIV века (на материалах «Хосрау и Ширин» Кутба, «Гулистан бит-турки» Сейфа Сарай, «Мухаббатнаме» Хорезми). – КД. – Алма-Ата, 1980.
 - Кайрбаева Р. К. Брокельман о словообразовательных формантах в языках тюркских племен XI века (по материалам «Диван лугат ит-тюрк» Махмуда Кашгари). – КД. – Алма-Ата, 1980.
 - Арынов Т.А. Лексико-семантические и стилистические особенности языка старокыпчакского памятника «Китаб Аттухфа аз-закийя фил-луга-ат-туркийя». – КД. – Алматы, 1983.
 - Сартқожаұлы К. Древнетюркские рунические надписи и тюркско-уйгурские этнокультурные связи VII-IX вв. – КД. – Алматы, 1988.
 - Ибатов А.М. Морфемная структура казахского слова (в сравнении с данными тюркоязычных письменных памятников). – ДД. – Алма-Ата, 1989.
 - Әбенова К.Ә. Қазақ тілі лексикасының XI-XII ғғ. жазба әдеби ескерткіштеріне қатысы («Құтадғу билиг», «Һибат-ул хақайиһ» ескерткіштеріндегі бір буынды түбірлер бойынша). – КД. – Алматы, 1994.
 - Ташауов Ә.С. «Кодекс Куманикус» тіліндегі семантикалық атаулар және олардың лексико-семантикалық топтары. – КД. – Алматы, 1995.
 - Дүйсенов С.Ж. Әл-қауанина-л-куллийа лидабти-л-лұғати-т-туркиййати «Түркі тілінің толық жүйеленген ережелер жинағы» (мазмұны, графикасы, орфографикасы, фонетикасы). – АКД. – Алматы, 1995.
 - Сабыров М.Б. Құтыптың «Хұсрау уа Шырын» поэмасының тіліндегі реликт тұлғалар (XIV ғасыр). – КД. – Алматы, 1995.
 - Отарбекова Ж.К. «Жами ат-тауарих» тіліндегі сөзжасам. – КД. – Алматы, 1997.
 - Бейсенова М.С. Махмуд Қашқаридың «Диуани лұғат-ит түрік» атты сөздігіндегі төрт түлік мал атаулары. – КД. – Алматы, 1997.
 - Махпиров В.У. Древнетюркская ономастика (источники формирования, особенности функционирования, структурные типы и смысловые модели) – ДД. – Алматы, 1998.
 - Ескеева М.К. Бір және екі буынды сөздер соңындағы қ-к-ғ-г-у-и дыбыстарының сәйкестігі (түркі тілдері деректері негізінде). – КК. – Алматы, 1998.
 - Жүнісова М.Ә. Ескі түркі тілдеріндегі етіс категориясы (Махмуд Қашқаридың «Диуану лұғат-ит-түрк» деген еңбегі бойынша, XI ғ.). – КД. – Алматы, 1998.
 - Бекжан О.Д. Жай сөйлемнің теориялық мәселелері және Күлтегін ескерткіштеріндегі ұйысымдық, типтік сипатталуы. – КД. –

- Алматы, 1999.
- Сүйерқұл Б.М. «Ат-Тухфа ...» ескерткіші (XIV ғасыр) тіліндегі етістік категориялары. - ҚД. – Алматы, 1999.
 - Боранбаев С.Е. Ескі қыпшақ тіліндегі есімдерді салыстырмалы-тарихи тұрғыдан зерттеу («Арабша-қыпшақша сөздік» бойынша, XIV ғ.). – ҚД. – Алматы, 2000.
 - Абдрахманова К.Х. Қожа Ахмед Яссауидің «Диуан-и хикмет» тіліндегі септік жалғауларының сипаты. – ҚД. – Алматы, 2000.
 - Убайдуллаева Г.Ж. «Мухаббат-наме» ескерткішінің (XIV ғ.) текстологиясы (жәдігерліктің қазақ тіліне қатысы). – ҚД. – Алматы, 2001.
 - Сманова. XII-XIV ғасыр әдеби жазба ескерткіштеріндегі рай категориясы. – ҚД. – Алматы, 2002.
 - Баялиева Г.Ж. XI-XII ғасырлардағы жазба әдеби ескерткіштер тіліндегі сын есімдер («Құтадғу билиг» пен «Ғибат-ул хақайиқ» жәдігерліктері бойынша). – ҚД. – Алматы, 2003.
 - Әдірахман Ә.Ә. Құран Кәрімдегі тұрақты тіркестер мен термин сөздерінің қазақ тілінде берілуі (лингвомәдени аспектісі). – АҚД. – Алматы, 2004.
 - Сабыр М.Б. Орта түркі тілі лексикасы мен қазақ тілі лексикасының сабақтастығы (XIV ғасыр жазба ескерткіштері негізінде). – ДД. – Алматы, 2004.
 - Жалмаханов Ш.Ш. Түркі лексикасының семантикалық деривациясы (түркі жазба ескерткіштері мен қазіргі түркі тілдерінің материалдары бойынша). – ДД. – Алматы, 2004.
 - Шағырова Б.Д. М.Қашқаридың «Диуани лұғат-ит-түрік» еңбегіндегі және қазіргі тіліндегі етістік категориясы (салыстырмалы зерттеу).- ҚД. – Алматы, 2004.
 - Масимова Х.В. Исмәтулла Мөжизидің «Тәварих-и мусикиун» трактатының фонетикалық және лексика-грамматикалық ерекшеліктері. – АҚД. – Алматы, 2005.
 - Есбосынов Е.З. Ескі қыпшақ тілінің лексика-грамматикалық ерекшеліктері (Абу Хайян еңбегі бойынша, XIV ғ.). – АҚД. – Алматы, 2006.
 - Мамырбекова Г.М. 18-19 ғғ. араб жазулары қазақ жазбаларының графикалық-орфографиялық ерекшеліктері. – АҚД. – Алматы, 2006.
 - Жуынтаева З.Н. Қазіргі қазақ тілі синтаксисі

- зандылықтарының Қ.Жалайыридің «Жами ат-Тауарих» мәтінтүзіміндегі көрінісі. – АҚД. – Астана, 2006.
- Өмірбаев Н.Ж. Ескі қазақ жазба тілі үлгілеріндегі лексика-семантикалық және сөзжасамдық ерекшеліктер (15-17 ғғ.). – АҚД. – Алматы, 2007.
- Ахметжанова А.И. Особенности языка памятников письменности XVIII-XIX вв. (на материале переводных документов казахско-русских отношений). - АҚД. – Алматы, 2006.
- Сартқожаұлы Қ. Байырғы түрік жазуы: алфавит жүйесі және фонологиясы. - АҚД. – Алматы, 2008.
- Доспаганбетова М.Қ. Лексикографиялық деректердегі космонимдер (түркі тілдері бойынша). – АҚД. – Алматы, 2006.
- Жанғабылова З.К. Етістік тұлғалы антропонимдер (түрік және қазақ тіл деректері негізінде). – АҚД. – Алматы, 2006.
- Мухитдинов Р.С. «Диуан лұғат әт-турк» және араб лексикографиясы: тарихи негіздері мен теориялық принциптері. – АҚД. – Алматы, 2010.

1. Сыздыкова Р., Қойгелдиев М. Қадырғали би Қосымұлы және оның жылнамалар жинағы. – Алматы, 1991. 45.
2. Жодасбеков М., Сартқожаұлы Қ. Орхон ескерткіштерінің толық атласы. – Астана, 2005.
3. Жолдасбеков М., Сартқожаұлы К. Атлас Орхонских памятников. – Астана, 2006.
4. Жумагул С.Б. Көне түркі әдеби мұраларының қазақ тіліне аударылуы (XX ғасырдың 80-жылдарындағы еңбектер негізінде)// Материалы международной научно-практической конференции «Отечественная тюркология: проблемы, поиски и итоги». - Алматы, 2007.
5. Котков С.Н. Лингвистическое источниковедение и история русского языка. – М., 1980.
6. Кеңесбаев І.К. Орта ғасыр ескерткіштерін зерттеу жайында бірер сөз// Исследования старотюркских письменных памятников. – Алма-Ата, 1983.
7. Омаров Б. Көне түркі жазуларының зерттелу жайы// Көне түркі жазуларының зерттелуі: бүгінгі мен болашағы. – Астана, 2004.

Мақалада Шығыстың жазба жәдігерліктерінің Қазақстанда зерттелу тарихына лингводеректану ілімі тұрғысынан қысқаша шолу жасалады. Бұл бағытта жарық көрген негізгі еңбектер сөз етіледі.

In article the question on studying of monuments of writing of the East in Kazakhstan from the linguistic point of view is taken up. The basic personnel and works in the given direction are presented.

Г. Умбаева

ТІЛ ОҚЫТУДА ЗАМАНАУИ АҚПАРАТТЫҚ ЖӘНЕ КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

таптарымен тіркесу қабілетіне ие болған сөз табының бірі – үстеулер. Сөз таптарының құрамында болған семантикалық және грамматикалық өзгерістер және үстеулердің мағыналық, формалық өзгеруі үстеулердің жаңа түрлерінің пайда болуына әкеліп соғады. Баспасөз беттеріндегі, көркем туындылардағы қолданысқа енген үстеулер тікелей осы процестің жемісі. Кей жағдайларда үстеу сөздер басқа сөз таптарының жетегіне ерумен қатар, оның өзі де басқа сөздерді жетектеп, сөз тіркесінің басыңқы сыңарларында жұмсалатынын көруге болады.

Қазақ тіл білімінде үстеулердің тіркесімділік қабілетін, синтаксистік өзге де ерекшеліктерін зерттеген ғалымдардың бірі К.Аханов болса, өз еңбегінде басыңқы сыңарда жұмсалатын үстеулер жайында алғаш пікір білдіргендердің бірі ретінде есептеуге болады. Мұндай тұжырымды ғалым Т.Сайрамбаев та қолдаған. Сондай-ақ, профессор Т.Сайрамбаев үстеулердің есімдермен қабыса байланысуын жіті зерттеп, ғылыми түрде алғаш тұжырым жасаған ғалым. Зерттеуші үстеулердің тіркесуін екі түрде қарастырады: біріншісі, үстеулер түрлі қосымшалар арқылы сын есім орнына жұмсалып, есімдермен тіркесуі тілімізде бұрыннан бар құбылыс. Мысалы, *кешегі жұмыс, бүгінгі оқиға* т.б. Дегенмен, мезгілдік үстеулер *-қы, -кі, -ғы, -гі* жұрнақтары арқылы есім сөздермен тіркесіп, сындық қасиетке ие болғанымен, өзінің байырғы мағынасынан мүлдем ажырап кетпейді. Мұнда қатыстық сын есімдердің сын есімдерше жан-жақты түрленбейтіндігі байқалады. Мысалы, *«қазіргі қазақ тілі», «былтырғы»* сөздері ешқашан мезгілдік мәнін жоғалтпаған. Екінші, үстеулер есімдермен таза күйінде, яғни өзінің үстеулік қасиетін сақтай отырып тіркеседі. Мұндай кезде үстеулер басыңқылық қызметте зат есім, сын есім, сан есім және есімдіктермен басыңқылық қызметте жұмсалады. Сонымен қатар, модальды сөздер мен үстеулер барыс, жатыс, шығыс және көмектес септігінде зат есімдер, қимыл есімдері үстеулерді жетектейтіндігі кездеседі /8, 55-56/.

Түркі тілдерін зерттеген ғалымдар үстеу сөз табының синтаксистік қызметінің алуан түрлі екендігін жан-жақты айта келе Н.К.Дмитриев /9, 204/ пен А.Н.Кононов /10, 374/ байланысу формаларының үш түрін көрсетеді: қысу, меңгеру, қабысу. Үстеулер осы көрсетілген байланысу формаларының арлығында дерлік

көрініс табады. Ал олардың қолданылу дәрежесі бірдей емес. Үстеулер қимылға тән амалды, сапаны, мезгілді, мекенді білдіретін сөздер болғандықтан етістіктермен көбірек тіркеседі. Дегенмен, үстеулердің есім сөздермен тіркесуі де кездейсоқ құбылыс емес, тілімізде жиі қолданылатын процесс. Тіл білімінде үстеулердің тіркесу қабілетіне байланысты жазылған еңбектер жеке авторлар М.Балақаевтың, К.Ахановтың, Р.Әміровтың, М.Серғалиевтің зерттеулерінде жиі кездеседі. Қорыта айтқанда, қазіргі түркі тілдерінде қолданылып жүрген үстеулер етістіктен басқа есімдермен де жан-жақты тіркесе береді, өзі де басқа сөз таптарына тән сөздермен байланыса отырып, басыңқы сыңарда жұмсала алады. Мұның өзі үстеу сөз табының үнемі дамып, қалыптасып келе жатқандығының айғағы.

1. Ефимова Л.С. *О некоторых аспектах проблемы наречия в современном турецком языке // Вопросы тюркской филологии.* – М.: Изд-во МГУ, 1966.
2. Дмитриев Н.К. *Строй тюркских языков.* – М.: Изд-во вост. лит., 1962.
3. Серебрянников Б.А. *Сводимость языков мира, учет специфики конкретного языка, предназначенность описания // Принципы описания языков мира.* – М.: Наука, 1976.
4. Гаджиева Н.З. *О морфологической реконструкции тюркских языков // Проблемы современной тюркологии.* – Алматы: Наука, 1980.
5. Искаков А. *Наречие в современном казахском языке.* – Алматы: Изд. АН Каз ССР, 1950.
6. Сарбалаев Ж.Т. *Қазақ тіліндегі конверсия мен адъективация. Филол. ғылым. канд. диссертация.* – Алматы, 1993.
7. Аврорин В.А. *Грамматика нанайского языка.* – М.–Л.: Алматы: Изд. АН СССР, 1959.
8. Сайрамбаев Т.С. *Үстеулі сөз тіркестері туралы // Қазақ тілі мен әдебиеті /КазГУ/. – Алматы, 1973.*
9. Дмитриев Н.К. *Грамматика башикского языка.* – М.–Л.: Изд. АН СССР, 1948.
10. Кононов А.Н. *Грамматика современного турецкого литературного языка.* – М.–Л.: Изд. АН СССР, 1956.

В статье рассматриваются лексико-семантические особенности, синтаксическая роль наречий, то есть функции в предложениях, способность к словосочетанию и пути развития в современных тюркских языках

In this article is considered lexico-semantic features, syntactic function of a part of speech - an adverb in modern Turkic languages, that is a place in the offer, ability to a word-combination and ways of development.

С.А. Тулеубаева

ОБ ИЗУЧЕНИИ ПАМЯТНИКОВ ПИСЬМЕННОСТИ ВОСТОКА В КАЗАХСТАНЕ